

Oponentský posudek disertační práce

Ondřeje Skripnika

“Mezi biologií a právem. Příspěvek k antropologii institucí“

disertační práce Ondřeje Skripnika zaslouží ocenit za odvážnou volbu tématu. Práce si klade za cíl porovnat, jakým způsobem zkoumá lidskou přirozenost a rozumí ji biologie, nebo přesněji etologie a evoluční biologie, a jakým to činí humanitní vědy, zde v zastoupení kulturní antropologie. Od tohoto porovnání si pak slibuje možnost učinit úsudek, do jaké míry by právě biologie mohla právu poskytnout v dnešní epoše jakýmsi přirozený základ právu, když teologická zdůvodnění středověku či novověké rozumové zdůvodnění ztratily dech (str. 8 práce dole). Jak to O.S. formuluje v autoreferátu, chtěl nahlédnout kolegům přírodovědcům přes rameno, jakými metodami pracují a zda tedy jimi získané poznatky by mohly být využitelné pro právní teorii nebo praxi.

Takové téma je jistě velmi aktuální. Na obou stranách pomyslné hranice mezi společenskými a přírodními vědami, Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften, science and humanities, často trčí mnoho neznalosti, ignorance, předpojatosti, povýšenosti a nadutosti a možná i mindráků, které brání smysluplné spolupráci. Každá upřímně a otevřeně pojatá snaha tuto hranici přestoupit je, zejména v české kotlině, užitečná – pokud je zároveň alespoň přiměřeně kvalifikovaná, tj. pokud je do díla vloženo dostatek nápadu, ducha a zároveň dobré myslitelské/vědecké/badatelské práce, aby výsledek porozumění pomohl, a nepostavil naopak další kámen ke škobrtání někam na hranici, namísto aby opravdu hranici opravdu překročil.

Předložená disertační práce je nápaditá ve způsobu, kterým se svého cíle snaží dobrat. O.S. vybral čtyři okruhy chování – teritoriální, agresivní, usmiřující a chování mezi příbuznými, které byly a jsou intenzivně zkoumány v etologii a evoluční biologii, zároveň však mají zřejmou vazbu na oblast práva (na rozdíl od třeba rovněž velmi studovaného chování potravního), konkrétně práva majetkového, trestního (v oblasti násilných trestných činů) a rodinného. V těchto čtyřech oblastech O.S. klade vedle sebe (vesměs kontrastním způsobem) pohled „etologický“ a „antropologický“ a ukazuje, v čem „etologický“ pohled nedostačuje jako základ přirozeného práva. Oceňuji, že O.S. v práci v principu správně líčí dvě fáze etologie, tu „klasickou“ okolo poloviny 20. století a poté onu neodarwinistickou, kdy se etologie, jako řada dalších etologických oborů, soustředila na využití teorie mezialeického evoluce (vulgo sobecký gen) při zkoumání chování.

Bohužel tím, jak je tento nadějný rozvrh práce vypracován, jsem dosti zklamán. Domnívám se, že práce nedošla tam, kam dojít mohla. Hlavní příčinu vidím v tom, že O.S. daleko za onu pomyslnou hranici nevykročil. Důvodem je především to, z jakých pramenů čerpal poznání o etologii, které pak v disertaci uplatnil. Velkou část svých tvrzení o pohledu a metodách etologů podporuje O.S. citacemi z českých původních či přeložených učebnic etologie (Veselovský, Franck) či z předmluv a doslovů českých vydání popularizujících etologických a evolučně biologických knih. Dalšími zdroji jsou knihy několika známých německy píšících osobností etologie (Lorenz, Eibl-Eibesfeldt, Kummer), většinou 30 až 40 let staré. Anglických zdrojů je pomálu, a většinou také nejsou recentní. Citaci původního článku z nějakého vědeckého biologického časopisu jsem nenašel v soupisu literatury ani jedinou.

Je třeba si uvědomit, jaký důsledek to má pro kvalitu disertační práce právě vzhledem k jejímu tématu. Biologové zveřejňují výsledky svého bádání z velké části v člancích v mezinárodních vědeckých časopisech, v posledních dvaceti letech už téměř bez výjimky anglicky. (Vím či tuším, že třeba ve filozofii či kulturní antropologii je tomu jinak, knihy jsou tou formou, kterou se uveřejňuje velké část důležitých prací.) Jestliže autor disertace o ten v posledních desetiletích nejmohutnější zdroj poznatků o metodách, poznacích, koncepcích a dynamice biologie a etologie nezavadí pohledem, nutně pak podává zúžený, zkreslený, zastaralý a – v daném případě – také velmi regionální obraz o těchto oborech. Jestliže si dám za cíl překročit hranici oboru, potřebuji mít také odvahu a trpělivost otevřít se těm způsobům komunikace, které jsou v těchto oborech živé. Jestliže tam naopak vkročím se způsobem čtení a naslouchání, který mám navyklý z jiného oboru lidského poznání a nemíním na něm nic měnit, uslyším jen velmi výběrově a nebude divu, když zase odejdu s potřásáním hlavy, že tedy moc moudrého pro nás tam neříkají. Zjednodušeně řečeno, jestliže proti sobě postavím Lévi-Strausse a Eibl-Eibesfeldta, rozhodně tím neučiním současné etologii člověka zadost. (Na straně kulturní antropologie to nedokážu posoudit.) Podobně také ovšem platí, že biologové, i kdyby je v zásadě zajímala filozofie jsou zhusta pohodlní a nepřipravení číst knihy, které třeba soustavně vypracovávají nějaký důležitý filozofický argument. Tato nepřipravenost vykročit za hranice navyklé metody je právě jednou z těžkých bariér na hranici. Ale i kdyby zůstal O.S. jen u čtení biologických učebnic, mohl snadno přečíst více a závažnějších zdrojů, i českých – například od Jaroslava Flegra mohl spíš než předmluvu k Dawkinsovu Slepému hodináři přečíst jeho naprosto vynikající (a ovšem tlustou a důkladnou, tedy místy dosti technickou) učebnici Evoluční biologie (Academia, 2005) a najít si alespoň tři nové anglicky psané učebnice o behavioural biology.

Příkladem, k čemu takové nedostatečné čtení a simplifikované chápání etologie vede, je ústřední tvrzení disertační práce, že „úkol přírodovědce je učinit závěry na úrovni druhu“ a „chování jednotlivého živočicha je tak pro něho vlastně nezajímavé“. Chování jednotlivé živočicha je naopak pro biologický výzkum chování (tedy etologii) to základní a vůbec nejzajímavější, a to zejména v posledních 30 letech. Právě fakt, že různí jedinci téhož druhu mají různé, vůbec však ne náhodné chování, je nejživějším a nejsilnějším proudem biologického výzkumu chování. Mluví se strategiích chování, které se vzájemně podmiňují, o „behaviorálních syndromech“ (tedy stálých charakteristikách chování téhož jedince), o epigenetické vývinu chování jedince (tedy: vlohy jedinců jsou různé, ale hlavně se interakcemi s prostředím vyvinou velmi různě), o stálých dimenzích jedince v chování podle osy „shy-bold“, přenosu těchto individuálních rysů z matky na potomky atd. Výzkum osobnosti (například pomocí u lidí nejběžněji používaného pětidimenzijního modelu) u nečlověčích živočichů je nesmírně intenzivní, zkoumá se individuální emocionální rozpoložení zvířat a jejich vliv na kognitivní a rozhodovací schopnosti atd. A tyto výzkumy jdou často napříč druhy. Ano, je pravda, že pro biologii není zajímavá přesná kombinace všech rozdílností u daného jedince, protože ta se pak už nikdy neopakuje. Ale individuální odlišnosti chování, ve kterých lze nalézt nějakou zákonitost, pravidelnost, opakující se či robustní vztah k jiným strukturám, to je to, co etologii nesmírně zajímá. Domnívám se, že podobné je to také v právu. Zákony stanovují různá pravidla a zákazy pro různé situace a různým způsobem je zajišťují, kodifikují a zajišťují sankcí, ale na daný typ situace zákon má platit obecně. V tom je třeba Lex Schwarzenberg či Lex Beneš vadný. Idiosynkratické vlastnosti konkrétního jedince by neměly zajímat ani etology, ani zákonodárce, i když v konkrétním případě můžou zajímat soudce či chovatele.

Pokud jsem si všiml, tvrzení o nezájmu přírodovědců o chování jednotlivého živočicha není v práci nijak dovozeno. Nevím, z čeho na něj O.S. usuzuje. Možná ze skutečnosti, že Lorenz často používal pojem artgemäß a podobné výraz zdůrazňující druh, a byl skutečně

přesvědčen, že uvnitř druhu je chování dost jednotné a mezi druhy různé. Mohlo by to souviset s tím, že O.S. v práci také zdůrazňuje, že etologie je dodnes velmi ovlivněna svými zakladateli. Podle mého názoru je jimi dnes ovlivněna již jen málo. Ano, Lorenz otevřel nové pole bádání, ale to se mezitím vyvinulo tak daleko, že stopy jeho osobních názorů jsou v něm velmi málo patrné – domnívám se. To je další z rozdílů mezi společenskými a přírodními vědami. Dnes se po studentech biologie nevyžaduje, aby četli Darwinovy originální knihy, ani po adeptech etologie, aby četli originálního Lorenze. (Versus Platón či Lévi-Strauss.) Jestli je to dobře, to nevím, ale je to fakt. Etologie sama sebe určitě nevidí prvotně jako nějakou školu myšlení, která by rozvíjela myšlenky svého zakladatele či zakladatelů. Další případ, kde pro dialog by bylo dobře být připraven přistoupit na pravidla „druhé strany“ a tak hlouběji poznat, jak „oni“ poznávají.

Příkladem, který ukazuje na jiný důsledek nedostatečného zakotvení práce v odpovídající (v tomto případě recentní) etologické odborné literatuře, je jednostrannost diskuse o agresí u člověka. O.S. v ní výstižně a srozumitelně líčí poznatky, názory či představy Lorenze a Eibl-Eibesfeldta o zákonitostech agresivního chování u zvířat a u člověka. Nezmiňuje se však vůbec o velmi bouřlivém a intenzivním rozvoji výzkumu některých forem lidské agrese etologickými a evolučně-psychologickými metodami v posledních třech desetiletích. Například tak pomíjí velmi výraznou a z hlediska přirozeného i kodifikovaného práva nesmírně důležitou oblast domácího násilí, do které etologie a evoluční psychologie vnesla zásadně nové, a v mnoha případech důkladně doložené a prakticky využitelné úhly poznání.

Rád dodávám, že části práce popisující příklady kulturně antropologického pohledu na fenomény pozemkové držby, daru a adopce jako analogie teritoriality, tlumení agrese, a biologického příbuzenství byly pro mne velmi objevné a inspirující.

Konstatuji také, že práce je přehledně rozvržena, dobře uspořádána a vyvážená co do svých částí. Nepochybným kladem je také srozumitelnost a plynulost textu.

Napsal jsem si řadu drobných pochvalných a delší řadu kritických poznámek k jednotlivostem v práci. Rozhodl jsem se však, že raději požádám O.S., aby se při debatě o práci pokusil obhájit svůj přístup proti mé hlavní námitce – že totiž místo etologie zevnitř líčí v práci „kulturně antropologický“ pohled na etologii, tedy pohlíží svým navyklým prizmatem, a není divu, že v ní pak mnoho nového nenalézá.

Celkově považuji disertační práci Ondřeje Skripníka za odvážný tematický počín, který je po stránce formy (v tom nejlepší smyslu) dobře vypracován. Má obsahová námitka mi tedy nebrání v tom, abych práci doporučil k obhájení.

V Říčanech 7. dubna 2010

Doc. RNDr. Marek Špínka, CSc.